Modernizmus mint leegyszerűsítés

Kosztolányi Dezső: Pacsirta (Testvériség és Egység kiadóvállalat, Novi Sad)

A modern irodalom nem jelenti a problémák leegyszerűsítését és elhallgatását, hanem a problémák módosulását a világban. Nyugat-Európában az ipar és a kapitalizmus fejlődésével az anyagi kérdések, az életszínvonal problémái lassan megoldódnak, az osztályharc módosul és ami eddig éppen az anyagi megkötöttség és nyomor miatt rejtve volt, most felszínre kerül: központi probléma az, hogy az ember nem önmaga és nem életének ura, hanem az ember, a társadalom felett a dolgok, a halott erők uralkodnak. Csak így juthat el az irodalom annak felismeréséig, hogy értelmetlen a kapitalizmus életformája és ennek az irodalomnak a közvetítésével juthatunk mi el annak felismeréséig, hogy a szocializmus nemcsak anyagi kérdés, hanem elsősorban lelki probléma: az emberiség nagy válságának egyetlen lehetséges kiútja. A külső világ ilyen sajátos módosulásából született modernizmust azonban soha nem lehet átültetni, hanem ennek a modernizmusnak mindig az illető ország társadalmi sajátosságaiból kell kinőnie, hogy mindig a sajátos és leglényegesebb problémákat adja. Kosztolányi megkísérelte Magyarországra átültetni a modern nyugati irodalmat, s ezért ez a regénye is meglehetősen modern regénynek hat. Emögött azonban nagy megalkuvás rejlik. Nála ez a modernizmus az igazi problémák megkerülését jelenti. A nyugati irodalom problematikáját akarja átültetni Magyarországra, amikor Magyarországon még a társadalmi osztályharc legelső próbálkozásainál, az aratósztrájkoknál vagyunk, tehát amikor a magyar társadalomnak egészen más problémái vannak, mint Nyugaton. Ezért nála ez a modern irodalom nem lesz harc a kapitalista világ elembertelenedése ellen, mint Nyugaton, hanem menekülés a lényegesebb, igazibb problémák elől. Regényein belül találunk egy másik leegyszerűsítést is. Még azokban a problémákban, amelyeket meglát, sem fedezi fel a lényeget, hanem e helyett az egészet a freudi pszihoanalízis kaptafájára akarja húzni. Ez a regénye is modern regénynek hat, de a fenti értelemben kétszeres leegyszerűsítést tartalmaz.

A regényt egy freudi elgondolásra építi fel: a szülők örülnek, hogy megszabadultak lányuktól és ebben a felszabadultságban jönnek rá, hogy tulajdonképpen gyűlölik lányukat. Szerencsére az író leegyszerűsítése nem tudja egészen elsikkasztani a tényt, hogy sokkal többről van itt szó. A pszihoanalízis mondanivalója egyáltalán nem lényeges. A legnyárspolgáribb életet látjuk. Ákos élete semmittevés, teljes begubózás a világ elől, a multban él és készülődik a halálra. Élete tehát a megtestesült kiegyezés, nyárspolgári megalkuvás és begubózás. A család élete egy csapásra megváltozik, amikor lányuk rövid időre elutazik. Kiderül: nem a lányuktól, hanem ettől a lehetetlen nyárspolgári életformától szabadulnak meg egy időre. Most két hétre nem kell takarékoskodniok, nem kell kicsinyeskedniök. Megszabadulhatnak az eddigi életforma sok megkötöttségétől. Megtagadhatják azokat a szabályokat, amelyek eddig kötelezőek voltak. (Ákos paprikást eszik és utána jól kitörli a tányért. Nem törődik azzal, hogy vigyáznia kell gyomrára, sokat, jól eszik, utána rágyújt.) A régi megszokott rend felborul, egyszerre csak nem találnak valamit, ami eddig mindig a helyén volt. Levetkőzik a régi begubózást — társaságba kerülnek, színházba, a főispánhoz, a végén az apa még egy reggelig tartó mulatásban is résztvesz. Egyszóval életük megszűnik készülődés lenni a halálra, és utolsó fellobbanás lesz, egy kis ragaszkodás az élethez, egy kis élet — megfiatalodnak, izgatottan készülődnek a színházba, kirakatot néznek és a mama hosszú szünet után, most még zongorázik is. Nem a lány és nem a freudi gyűlölet a legfontosabb tehát, hanem az, hogy lehetetlen életformába szorult emberek tesznek egy utolsó kísérletet a kitörésre. Utána persze gyorsan mindent helyreállítanak, megfogadják, hogy soha többé és most már ismét mehet a maga útján a régi lehetetlen, értelmetlen nyárspolgári élet.

Van ennek a regénynek mélyebb mondanivalója is — a kicsinyes nyárspolgári élet egész tragédiáját adja. A megszabadulás ettől a megkötöttségtől, a kitörés a régi lehetetlen életforma nyűgeiből, nem vezet semmi jobbhoz. A lány az elutazásától azt várja, hogy valahogy végre kiszabadul eddigi lehetetlen életmódjából. De mi a probléma lényege nála? Az, hogy nem ment férjhez? Ez csak külsőség, amit a kicsit leegyszerűsítő író akar elhitetni velünk. A házasság még nem boldogság. Ezt ők is tudják: „Azt hiszed, a mai házasság olyan mennyország?" — teszi fel a kérdést Ákosnak a felesége. A lány számára tehát a házasság sem lenne kitörés. És marad számára az, ami a házasság pótszere mellett is maradna: hétköznapokba fojtani lázongó energiáit. Még kevésbé jelent valamit az a szabadabb életforma, amelybe Ákos jut. A társasági élet, a hajnalokba nyúló züllés, talán gazdagabb élet? Persze, hogy nem. Ez a kettő így együtt: a teljes nyárspolgári megkötöttség és tengődés jellemző életformája. A regény alakjainak igazi tragédiája, hogy nem tudnak kitörni, nincs hova kitörniök. S hogy a tragédia még teljesebb legyen, ami-

kor megfogadják, hogy soha többet nem is kísérleteznek a kitöréssel, akkor már késő, akkor már megingott hitük eddigi életük értelmében. A „párducok" élete nem gazdagabb, nem értelmesebb, nem jobb, de a közéjük szabadulás megingatja Ákosban a hitet a régi életformában: „Van-e igazság? Erre a buja, bibliai paráznára, erre a förtelmes perszónára kénköves eső kellene és virág hull reá . . . Nincs igazság, nincs igazság." És „Micsoda mocsok itt és micsoda mocsok a színházban, a kopott díszletek között, mindenütt. Orosz Olga és ők, mindnyájan. Az élet megy a maga útján. Mindazt, ami hitvány, közönséges, úgy hívják, hogy élet. Nincs és nincs és nincs igazság. Semminek sincs értelme. Minden mindegy." A rövid időre felszabadult ember rájön, hogy az ő „példás" életének nincs meg a jutalma, és a nyárspolgári megkötöttség lerázását nem büntetik eléggé. Hát akkor miért ez az egész? Egyszer el is jut a teljes megsemmisítés gondolatáig, amikor majdnem felgyújtja a házat és felesége jajveszékelésére csak azt válaszolja: „Hát aztán? Akkor legalább elég, akkor legalább nem lesz ez sem. Mindegy." A régi nyárspolgári élet egész magabiztossága már semmibefoszlott. A végén visszatérnek ebbe az életformába, nem azért, mert lányuk megjön, hanem azért, mert nem tudnak kitörni. De most már fájdalom, teher lesz az eddig magától értetődőnek vett életforma. Ez a regény leglényegesebb mondanivalója. A nyárspolgári életformába süllyedt ember utolsó kitörési kísérletét adja, olyan kísérletet, amely csak a fájdalomhoz, az egész eddigi élet értelmetlenségének felismeréséhez vezet.

De az író nem tudja igazán mélyen, törés nélkül elénk vetíteni ezt az emberi problematikát. Tele van leegyszerűsítésekkel — nemcsak a pszihoanalízis előtérbe helyezése leegyszerűsítés, hanem sok más egyéb is. A regény értékei nem tudják velünk elfeledtetni, hogy Kosztolányinál ez a problematika elfordulást jelent az igazi problémáktól, megalkuvást és ezért van az is, hogy még ebben a problematikában sem tud megszabadulni a polgári, a magyar társadalom uralkodó osztályainak megalkuvását vállaló író leegyszerűsítésétől, megalkuvásától. Mennyivel mélyebb ebben a problematikában például Márai. Lehet, hogy Kosztolányié csak úttörés, de biztos, hogy felszínességének egyik legfőbb oka az, hogy mindenképpen, sőt kétszeresen is megáll a félúton. Regénye mégis érdekes olvasmány, de az olvasónak igyekezni kell mindig kihámozni belőle a mélyebb mondanivalót.

b—t

Az ellenállás mitológiája

Radomir Konstantinović: Daj nam danas, regény. Novo pokolenje kiadás, 1954.

A mult év irodalmi termése csak az idén érte el tetőpontját. A legjelentősebb regények januárban és februárban kerültek a könyvpiacra, 1954-es évjelzéssel. Dobrica Tyoszics regénye, a „Koreni" (Gyökerek) és Radomir Konsztantinovicsé, a „Daj nam danas" (Add meg nekünk ma) a háborúutáni délszláv irodalom új időszakát jelzik, s ma már senki sem panaszkodhat, hogy Ivo Andrics az egyetlen élő nagy jugoszláv regényíró. Davicso regénye mellett Tyoszicsé és Konsztantinovicsé renaissanceot jelent abban az irodalomban, amelynek Bora Sztankovicsa világirodalmi nagyság.

Ezek a regények azonban nem csak egy gazdag regényhagyomány folytatását képviselik. Velük kapcsolódik be (és Davicsóval meg Andriccsal) a századközépi délszláv regényírás az európai körbe. De ezen a területi összefüggésen kívül megvan már az idő láncszemeinek ölelkezése, mert a „Költemény" , a „Gyökerek" és az „Add meg nekünk ma" tematikailag, felfogásban, stílusban is időszerűsítette a jugoszláv regényt.

Konsztantinovics műve, az „Add meg nekünk ma", számos fogyatékossága mellett, figyelemreméltó regény. Egy korszak pszihológiájának egész újszerű megfogalmazása, az emberi lét kilátásainak és lehetőségeinek mélybenéző elemzése. Örömmel állítom: nem népszerű regény, nem „könnyen olvasható" regény. De aki alkotva, építve olvassa, annak gyönyörűség. Azt mondta róla egy ismert fiatal költőnk, hogy unalmas. Meglepő értékelés. Ebből a szemszögből Braque és Lubarda is — unalmas. Mert nem lehet passzívan olvasni Konsztantinovics regényét, ahogy nem lehet tétlenül nézni Braque-ot. Ebben a regényben hemzsegnek a metaforák, kavarognak a képzelettársítások. Itt a kimondott szavak és a kimondatlan gondolatok között zengő fémfonalak húzódnak, végig kell őket tapogatni és már megszólal a Tenger szimfóniája. Konsztantinovics csak akkor vétkezett, akkor mutatkozott gyengének, amikor megengedte, hogy a szavak áradata elsodorja, és hogy belezuhanjon a hiábavaló ismétlések szakadékába. Hol szívbeszúrón rövid, hol meg bőségtől roskadozó hosszú mondatai kiváló példái a nyelv felhasználásának. A szavak, félmondatok és többszörösen összetett mondatok az író fölényét bizonyítják a nyelv anyagán. De ennek a regénynek, s rajta keresztül a modern regénynek labirintusai gyakran legyőzték Konsztantinovicsot. Elvész az örvényekben, nem tudja megtalálni a kiutat és önmagát.

Háborús regény az „Add meg nekünk ma", pedig háborúról csak oldalainak kis hányadán esik szó. Az ellenállás regénye ez, s egyben az emberi gyengeségé, esendőségé is. Végre, így szeretnék felkiáltani, végre itt van a háborúba sodródott erőtlen kisemberek mitológiája. Tyoszics első regénye, a „Majd megvirrad már" volt a legkorábbi kísérlet, hogy idealizáláson és krónikán túl hű, emberi képét adja a fasizmus elleni felszabadító harcnak, utána pedig Davicsó regénye mondott újat, új módon. De Konsztantinovics, merem állítani, tovább ment, és néhány nap zsúfolt, mikroszkópikus és exaltált képén át a háborús évek kisembereinek magatartását tárta fel. Emberei „bizonytalan világban" élnek, „amelyben nem tudtak békén a fal felé fordulni és nyugodtak lenni". Ezért állítja fel tételét: „Én azért jöttem ide . . . hogy ébren legyek. Én lemondok minden álomról . . . Kelj fel és védekezz. Kelj fel és támadj." Az emberi lét értelmének keresésében Konsztantinovics megtalálta a választ minden kérdésére minden ingadozására. És ezt a feleletet mondja el regényében, amelyet filozófiai regénynek is nevezhetnénk, bár tudjuk, hogy ezzel elriasztunk jónéhány olvasót. De hogy teljes legyen a komoly irodalom előtt remegők félelme: ez a könyv mitológia is, az ellenállás mitológiája,

mégha nincsenek is benne istenek, csak nagyon emberek. Miért ne volna mitológia? „Miért lennének a jó emberekről szóló mesék károsak?" — kérdezi Konsztantinovics. „Vajjon ez nem lendít előre, vajjon ez nem izgatja a vért valami jobbért?" Valami jobbért izgatja ez a regény is mindazokat, akik rezignáltan tudnak nézni a lehajtott fejű emberekre.

A modern jugoszláv irodalom, hiányosságaiban is értékes műve, már csak ezért is, az „Add meg nekünk ma".

Lector

Szerelmi háromszög

Ljubiša Jocić: I s tobom sama . . . Regény, Bratsztvó-Jedinsztvó kiadás, 1954.

Az irodalom nagyképű bírálói evvel a regénnyel kapcsolatban azt a régi kifogást emlegetik majd, hogy a szerelmi háromszöget már többezerszer megírták, többezer változatban, ez a téma már unalmas, banális, újat erről nem lehet mondani, s aki hozzálát, hogy napjainkban írjon róla, az elvesztette a kapcsolatot a valósággal. Ilyen a priori ítélettel el lehet intézni Jocics regényét, de akármelyik irodalmi művet is; az ügyet azonban mégsem szabad lezárni. Itt van a regény, az emberek olvassák, állást foglalnak vele szemben, elismerik vagy megtagadják értékeit, tehát mégis van valami benne, ami jelentős, ami felett nem tud elsiklani az irodalmi jelenségeket figyelő szem.

A „Veled is egyedül", úgyhiszem, a szórakoztató regények új fajtájának előfutárja, helyesebben ízelítő abból, milyenek lehetnek, milyeneknek kellene lenniök a modern szórakoztató regényeknek: még könnyű-irodalmi voltukban is komolyaknak, elmélyedőknek, emberieknek. Hisz ez az irodalom sine qua non-ja általában, s miért ne vonatkozna a szórakoztató műfajokra is? Mert, természetesen, élesen el kell választani a legújabb jugoszláv irodalomban Davicsó „Költeményét", Csoszics „Gyökereit", Konsztantinovics „Add meg nekünk ma" című regényét Jocicsnak ettől a regényétől. A „Veled is egyedül" szerelmi regény, a mindennapi emberek mindennapi szerelméről, nem törekszik nagyhorderejű problémák megoldására, inkább a szerelem állandóságának és mulandóságának kérdéséről beszél, miközben egy kevéssé érdekes szerelmi történetet mond el: egy belgrádi családhoz vidékről felkerül egy fiú, egyetemista, a család befogadja, az egyetemista és az asszony között szerelem fejlődik ki, idővel elhidegülnek egymástól, a fiú mást talál, az asszony férje pedig a végén öngyilkosságot követ el.

Ezt a mesét akárki megírhatta volna több vagy kevesebb oldalon, mint Jocics, de — és épp ez az, amiben Jocics újat adott — a „Veled is egyedül" bizonyos tulajdonságai miatt érdekes, új jelenség, és mint ilyen, figyelemre méltó. A regény lényegében szerelmi költemény, tele lírával, gyönyörű, megragadó részekkel, ahol az olvasó belekerül egy lágy, meleg folyóba, úszik, viszi a víz, az ár, — a szerelem árja. A szavak csodás játéka helyenként lenyűgözi az olvasót, az asszociációk, sziporkázó metaforák, a modern stílusnak ezek a jellegzetes alakzatai oldalról-oldalra követnek, és állandó jelenlétre kényszerítik az embert, a teljes appercepciós apparátus használatára. Költői feszültség adja meg a „Veled is egyedül" erejét, a szerelmes órák és az öngyilkosság, a halál pillanatainak remek leírásában.

Meg kell mondanunk, hogy sok fogyatékossága is van Jocics könyvének. Gyakran ismétel lényegtelen dolgokat, hosszú sorokon keresztül kissé üres, időszerűtlen önelemzést végez, banálissá, kierőszakolttá válik egyes helyeken, a mély, igazán irodalmi részeket, művészi értékű leírásokat felesleges bekezdések váltják fel.

Három ember áll a regény középpontjában: Koszara, a feleség, Momcsiló, mérnök, a férje és Zsárkó, az egyetemista. Hármukon keresztül megkapjuk kissé a főváros irodalmi képét, a művelt emberek életének rajzát. Momcsiló és felesége olvasott, irodalommal foglalkozó emberek, Zsárkó maga is ír verseket, s ezért a regényben állandóan egy intellektuális légkör uralkodik. De látjuk Zsárkó egyetemista társait, a könnyelmű, nemtörődöm, felületes fiatalságot. Ezért aztán a „Veled is egyedül" nemcsak szerelmi regény, hanem, töredékesen bár, keresztmetszetét adja Belgrád egyes köreinek.

Lector